

## BIOLOŠKI KVALITET U MORFOGENEZI HRVATSKE SELJACKE NOŠNJE

Mirko Kus-Nikolajev

### 1. Nošnja u vremenu

Dok je čovjek bio gol, bio je kao i svaka druga životinja bezimena sastavni dio prirodne okoline, životnog prostora, koji ga je okružavao. Sa nošnjom započinje jedan od oblika njegove osobnosti, bez obzira da li se ona prvobitno pojavila u svojstvu odjeće ili nakita. Sa nošnjom se čovjek doduše izdvaja iz prirode, ali nenarušena jednakost u okviru čopora određuje i oblikovanje nošnje, u kojoj ne dolazi do izraza osobna nota. Pokraj ove socijalne neizdiferenciranosti i oskudni raspoloživi materijal, kojim se mogao služiti (krzno) nije omogućio razlike u odijevanju. U klimatski povoljnijim krajevima je uopće nošnja, uglavnom, svedena na nakit do te mjere, da i sama odjeća vrši funkciju nakita.

Odnosi, koji su čovjeka nagonili na odijevanje (nošnja) raznovrsni su i ovisni o nizu prirodnih i društvenih faktora. Danas je uobičajeno, da se kod oblikovanja nošnje uzimaju u obzir tri glavna faktora: *svrhovitost*, — nošnja (prvenstveno odjeća), nastala je kao potreba, da se čovjek zaštiti od vremenskih nepogoda; *erotička diferencijacija*, — nošnja se razlikuje po spolovima i vrši izvjesnu erotizaciju protivnog spola, ona je neke vrsti sekundarni spolni karakter; *socijalna reprezentacija*, — nošnja ukazuje na društveni položaj i značenje pojedinca ili jednog čitavog društvenog sloja.

Dok su prva dva faktora određena prirodnim uvjetima i odnosima čovjeka, treći je faktor izrazito socijalnog karaktera i pojavljuje se istom u toku razvoja ljudskog roda, odnosno socijalnim slojevanjem unutar njega. Naravno, da se i svrhovitost nošnje u društvenoj sredini povinjava reprezentativnim potrebama, kao što je i erotizacija jače naglašena u »gornjim« slojevima društva nego u širokim slojevima naroda.

Međutim u sociološkom pogledu važan je jedan moment: promjenljivost nošnje. I kod primitivnih (seljačkih) naroda zapažaju se promjene u nošnji, ali su one spore i djelomične, i većinom, nastaju uslijed stranih utjecaja. Uostalom je i kod njih socijalna izdiferenciranost još u zametku, a ukoliko ona postoji, ona je relativno stabilna.

Svakako na *izmjenu nošnje*, koju označujemo *modom*, odsudno utječu društvene okolnosti. Sociolog Max Weber čak stavlja modu uz konvencije jer da »moda većinom proističe iz staleških prestižnih inte-

resa«. Filozof Georg Simmel smatra, da su »mode uvijek klasne mode, da se mode viših slojeva razlikuju od nižih i da se napuštaju u času, kad ih niži slojevi prihvaćaju«. To je i razumljivo: kad bi se moda pretvorila u opću nošnju, to jest ustalila u jednoj društvenoj sredini, ona bi izgubila svoje osnovno obilježje — socijalni reprezentativni karakter.

Masovni oblici mode, makar kako bili prolazni, dovode, kako G. Simmel tvrdi do »gubitaka osjećaja stida«. Pojedinaac se povinjava oblicima odjeće, koju, da sam odlučuje, ne bi nikad obukao. Mnoga žena bi se stidjela pojaviti sama pred muškarcem sa modnim izrezima i golo-tinjom svoje odjeće, dok se u njoj posve ravnodušno kreće po plaži ili u plesnoj sali. Nasuprot modi nošnja nije bestidna, čak ni ondje gdje je nema, to jest kad su ljudi goli...

Ako nošnja odgovara klimatskim, ekonomskim, kulturnim i sličnim potrebama — moda ima samo značaj socijalne svrhovitosti, koji se mijenja socijalnim odnosima, bez obzira na stvarne životne potrebe. Ukratko: *socijalna izmjena pretvara nošnju u modu*. Nošnja je stabilna, prostorna, realna i načelna dok je moda pokretna, vremenska, irealna i kompromisna. *Nošnja je u proom redu kulturni pojam, a moda socijalni*.

I unutar jedne socijalne skupine moda stremlje individualizaciji (modni model) kao i raznim osobnim ekstravagancijama, dok je nošnja kolektivna. Kolektivni karakter nošnje sačuvao se djelomično i u suvremenom društvu, na primjer u vojničkoj uniformi, u odorama rudara, mornara, svećenika, nekih grupa obrtnika itd. To je izraz naglašene pripadnosti jednoj zajednici odnosno jednoj specifičnoj skupini ljudi.

Nošnja stavljena u vrijeme nam je shvatljiva, jer u njenim izmjenama zapažamo jasno prolaznost odnosno tačnije prelaznost njenih oblika. Međutim nošnja promatrana u prostoru, uglavnom, je nepromjenljiva i nepokretna i zbog toga se u njenim oblicima i odnosima teže snalazimo. Jedna je činjenica od važnosti: nošnja je bezvremena (trajna) dok je moda bezprostorna (promjenljiva).

I upravo taj bezvremeni i prostorni karakter nošnje je osnovna oznaka njena opstanka uopće. — U prostornim razmjerima pokazuje ona dvije upadne tendence: u prvom redu nastoji povezati jednu etničku skupinu, a u drugom nastoji jednu etničku skupinu odvojiti od druge i otuda šarenilo nošnja. Ta tendenca za odvajanjem je tako jaka, da dolazi do izraza i kod etničkih grupa, koje žive pod istim okolnostima. Prostorna povezanost nošnje u okviru jedne etničke skupine nalazi svoj osnov u općim kolektivnim zasadama, koje su uvjetovane jednakim životnim (ekonomskim) okolnostima. Prema tome ne dolazi u tim skupinama do izraza oponašanje, koje je tako važno kod mode, i koje G. Simmel naziva psihološkim naslijeđivanjem. *U linearnoj povezanosti nošnjâ u jednom određenom prostoru nema tko koga da oponaša*.

Istom vremenski rasporedaj nošnje, tačnije sada mode, stvara povijesne periode, koje registriramo kao modni stil, a koji su povezani s općim stilskim karakteristikama tog perioda. Nošnja je bezvremena i

prema tome je ne možemo uklopiti u nijedan vremenski period, niti povezati sa bilo kojim stilom. Od svojih primarnih oblika, nošnja (seljačka) se tokom razvoja doduše i mijenjala pod utjecajima, koji su na nju djelovali iz plemićkih i gradskih sredina, ali se i pokraj njih afirmirala i nije se sama od sebe znatnije mijenjala, dok je socijalna struktura sela ostala nedirnuta. Znatne izmjene u strukturi dovodile su do napuštanja nošnje uopće i prihvaćanja čitavog odjevnog kompleksa na primjer malogradanske nošnje, kako to vidimo na primjer kod Nijemaca, gdje susrećemo seljačku odjeću, i po kroju i boji, preuzetu iz gradske nošnje 18. vijeka.

Ne samo geografski ili ekonomski već i psihološki je civilizacija, sa svojim produktima, sužavala prostor. Postepeno trošenje životnih osnova primitivnih (seljačkih) zajednica odražava se i u nošnji, koja se održala duhovnom otpornošću nutarnje povezanosti etničkog kolektiva, tako dugo dok se on nije istrošio.

Koji su faktori, što su uvjetovali i još uvjetuju održanje nošnje na selu? U prvom redu nošnja je redovno proizvod kućne radinosti; ondje gdje ju je istisnula jeftinija ali i lošija konfekcija, već se i osjeća nadiranje gradske civilizacije, a s njom i gradskih modnih artikala. Dok seljaci (seljakinje dulje) osjećaju pripadnost svojoj zajednici, nošnja je za njih znak međusobne povezanosti i solidarnosti. Jedna od odlučnih posljedica utjecaja grada je baš razbijanje te solidarnosti.

Uopće igra nošnja veliku ulogu u kolektivnoj duhovnoj konstituciji jedne etničke skupine, čiji je život protkan povezanim manifestacijama grupnog značenja: obredi, običaji, plesovi i slično. U tim se manifestacijama grupa, na neki način, prostorno izivljava. Sve se skupne manifestacije realiziraju u nošnji. Konfekcijski haljetak izvrgava ruglu svaki obredni čin sela. A teško je zamisliti i narodni ples u konfekcijskoj odjeći.

U vremenskom redoslijedu, bržem ili sporijem, moda se naprotiv, nikada prostorno ne afirmira, ona niti obuhvaća niti produbljuje veze među ljudima, ona njihove zajedničke odnose samo fiksira, da se uskoro od njih udalji.

Nošnja ostaje, ona veže ljude u zajednicu, odvaja ih od druge zajednice, zadržava njihovu osobenost, karakter, izraz i odupire se stapanju. Ona utvrđuje odnos jedne etničke skupine prema drugoj u danom povijesnom prostoru.

## 2. Biološki prostor nošnje

Sigurno je neobično da etnografska, pa čak i paleoetnografska izlaganja počnu sa refleksijama jednog filozofa, u ovom slučaju José Ortege y Gasseta. Izvodi, koji slijede, su komentari, zbirci fotografija narodnih nošnja u Španiji njegovog zemljaka J. Ortiza Echagüea. Ortega y Gasset polazi sa stanovišta, da se narod, tokom historije, ne služi stalno jednom narodnom nošnjom. Upravo u današnjoj epohi, veli on, svlači narod

svoju pitoresknu i osebuju nošnju i uvlači se u uobičajenu (građansku) nošnju. On tvrdi da postoje periodi uniformiranja nošnje, u kojima se gubi narodna vještina. Tako je doba bilo i vrijeme rimskog imperija. Latinska nošnja širila se od Palmira do Luzitanije, od Sahare do Visle, od Kavkaza do Britanskih ostrva. Nasuprot tome postoje vremena kad raznolikost triumfira, kada svako malo područje uporno pokazuje svoju osobenu nošnju. Mi, nastavlja on, podliježemo optičkoj varci, da je sve što je narodno staro i prvobitno. U stvari ne predstavlja narodna nošnja ništa drugo već modni ukus aristokracije (građanstva? op. p.). Jedina je razlika u tome, da je tempo izmjene i promjene kod naroda mnogo sporiji. Ova spornost uvjetuje, da se zaboravlja porijeklo nošnje i da izgleda da je ona spontano nastala na temelju duboke i sakrivene narodne invencije. Tako se može tumačiti kult, kojim se obavija starinsko porijeklo narodne nošnje. Za Ortegu y Gasseta nijedna narodna nošnja nije autohtona ni vječna iako se čini, da je to svaka. U sugestiji leži draž. U tome otkrivaju niži društveni slojevi svoju snagu za stilizacijom. Ako je neki predmet, koji samo narod upotrebljava, uistinu star, onda se samo pomoću njega ne će moći spoznati sposobnost naroda za izrazito ličnim umjetničkim stvaranjem, koje preobrazuje svaku tvar, koju primi u ruke.

\*

Ispitivanjem odnosa između rase i umjetnosti osobito se bavio i danas aktuelni Ernst Grosse, pa je i u metodi izučavanja tih odnosa istaknuo dva pomoćna sredstva: pokuse i opažanja. Prvo sredstvo bi trebalo izazivati umjetne pojave, prema kojima bi se moglo zaključiti na postojanje ili pomanjkanje umjetničkih osebina kod pojedinaca ili čitavih skupina. Ta eksperimentalna metoda, — koju je već preporučavao za etnografiju uopće i poznati fizičar i filozof Ernst Mach, — praktično bi bila provediva rasno-psihološkim ispitivanjem ali rezultat bi bio prilično oskudan jer bi se protezao samo na danas živeće rase i njihove mješavine, dok je važno upoznavanje i razvojne linije odnosa rasa naprama umjetnosti.

Može se pokušati nadarenost rase odrediti i prema njenim izrađevinama. Ali je opasno na temelju umjetničkih osebina jedne ljudske skupine zaključiti o rasnim osebina. Ovakva primjenjena opažanja mogu često biti skroz proizvoljna. Često se, veli Grosse, pripisuju rasi osebina, koje imaju čisto druge uzroke. To on pokazuje na primjeru staroegipatske plastike. Tu plastiku oblikovala je neobično naglašena ukočenost i nepokretnost. Kako su egipatski umjetnici taj osebuju stil zadržali kroz sva stoljeća svoje povijesti, smatralo ga se posljedicom pomanjkanja likovne nadarenosti, dok se nije došlo do spoznaje da razlozi tog osebujujnosti leže u osebina upotrebljenog materijala, — kao i praktičnim vjerskim motivima, — koji su umjetnika nagonili na izbor i upotrebu tvrdog kamena. Prije svega radilo se o tome, da se kipu, koji je duši trebao služiti kao tijelo, osigura što dulje trajanje. — Kipovi od drveta,

vapnenca ili bronca pokazuju veću pokretnost, u koliko baš nije do skrajnosti oponašan i u tom materijalu dominantni granitni stil. Isto se tako ni nedostatak izvjesnih umjetničkih djelatnosti ne može uvijek tumačiti kao rasni nedostatak. Za taj slučaj ističe Grosse pomanjkanje monumentalnog građevinarstva kod Japanaca. Međutim to pomanjkanje ne proizlazi iz nekih rasnih osebina već iz vulkanskog tla, koje stalnim potresima onemogućuje kamenu gradnju većih, a pogotovo velikih, razmjera.

Mi bi mogli nastaviti primjerima, koji bi utvrdili, da između rasnih odlika i umjetničkih osebina ne postoje uzročne veze, ali za našu postavu problema dovoljna su i ova dva primjera. Međutim nam se nameće važnije pitanje, da li uopće postoji mogućnost da se rasni karakter umjetnina sam po sebi utvrdi? Vidjet ćemo što nam u tom pravcu veli E. Grosse. Prema njegovom mišljenju možemo ili uporediti umjetnine jedne određene rase pod raznim prirodnim i kulturnim uslovima ili umjetnine raznih rasa pod jednakim prirodnim i kulturnim uslovima. Drugi momenat ne dolazi u obzir, jer sve razne glavne rase žive pod potpuno oprečnim prirodnim i kulturnim uvjetima. Kod glavnih rasa i njihovih podrasa, koje žive pod najraznoličnijim prirodnim i kulturnim utjecajima, moralo bi se izlučiti sve njihove zajedničke osebina i te osebina označiti kao posljedicu postojanosti rasnog faktora. Međutim, kako će se pronaći rasu, čije je bistvo ostalo nepromjenjenim pokraj svih izmjena životnih uslova a u prvom redu mješanjem sa drugim rasama? Pokraj toga je teško odrediti kod kulturnih umjetnina iz prošlosti porijeklo umjetnika, kad je dobro poznata činjenica međunarodnog ispreplitanja kulturnih i umjetničkih utjecaja.

Izgleda u prvi mah, da bi bilo jednostavnije rasne utjecaje na umjetnički život ispitati kod primitivnih rasa, ali tu se zapaža, da, i pored velike raznolikosti u porijeklu, umjetne izrađevine, pokazuju začudnu jednoličnost i sličnost, koja je nastala iz srodnih općih uslova bez jačeg utjecanja rasnog faktora. Ne podcjenjujući rasni faktor u umjetničkom stvaranju mi ipak smatramo, — a u tom se vraćamo na Hippolyta Tainea, — da u procesu umjetničke djelatnosti treba vezati faktor rase uz faktor okoline (milieu), dodavajući tome i treći faktor povijesno vrijeme (momenat). Ma koliko mnogi suvremeni umjetnički teoretičari smatraju H. Tainea »preživjelim« neosporno je osnov njegovih tvrdnja točan, samo ga treba nadopuniti i proširiti današnjim tekovinama biologije, sociologije i psihologije. Ali o tome kasnije.

U svojoj ocjeni knjige H. F. K. Günthera o rasnom sastavu njemačkog naroda Arthur Haberlandt je već godine 1931 istaknuo obavezu etnografije, da se upozna sa rasnim teorijama i razmotri njihove karakterološke osebina i kulturno-povijesne činjenice u pogledu metodičnog tumačenja spoznaja stečenih u okviru same etnografije. Pridržavajući ovo shvaćanje, može se ispravno postaviti pitanje, u kojoj mjeri rasni sastav jednog naroda ima udjela na oblikovanje svih onih narodnih vrednota, koje su obilježene nepromjenljivim značenjem i ustaljenim okvirom njegove kulturne osobenosti? Ako je rasa važan čimbenik, — a sigurno

ne jedini, — onda će on svakako sudjelovati ne samo u izgradnji općih značajki jednog naroda, već i u svim granama djelatnosti tog naroda, u kojima dolazi do izraza njihova osebnost.

Konkretno u našem slučaju se radi o nošnji, koja je izvan sumnje važna značajka svakog naroda i narodnog života, tim više što je nošnja i neke vrsti pokretni arhiv umjetničkih izraza i umjetničke djelatnosti jedne etničke skupine. Prema Haberlandtu su evropske nošnje, — što se njihove šarolikosti tiče, — razumljive po, — većim ili manjim, — uplivima, koje su vršili staleški feudalni propisi o nošnjama. I naša seljačka nošnja potvrđuje ovu Haberlandtovu teoriju. Na razne oblike hrvatske seljačke nošnje djelovala je podjela zemlje na župe, gospoštijaska dobra te uređaj nekadašnje vojne Krajine, kako to ističe i Vladimir Tkalčić. Tako su na primjer nosili kmetovi pavlinskog samostana u Lepoglavi bijele surine s uresom od gajtana, kmetovi grofa Draškovića od Trakošćana sivkaste sa zelenim gajtanima, a oni od grofova Oršića tamnosmeđe sa crvenim gajtanima. Nema sumnje da je taj staleški utjecaj mogao biti jak ali ni izdaleka nije bio odlučan i isključivi faktor. Direktni utjecaj, te oponašanje plemićske, i kasnije građanske, nošnje je od sekundarnog značenja i mladeg datuma, te ne zasijeca u praobljike seljačke nošnje uopće. Svakako Haberlandt precjenjuje socijalni faktor u oblikovanju seljačke nošnje i njenih tipova.

Ali taj socijalni faktor, koji uostalom i u današnjici, naravno pod drugim okolnostima, još igra ulogu nije odsudan za određivanje osnovnog tipa nošnje. Taj faktor bi prema obrascu H. Tainea bio tek povijesni momenat, koji, u određenom razdoblju, vrši i sa svoje strane utjecaj na oblikovanje jednog kulturnog izraza, kao što je među ostalima i nošnja. Obzirom na konzervativnost sela spomenuti je socijalni faktor, utjecaj feudalnog društvenog ustrojstva i njegovo, da kažemo »kategoriziranje«, nošnje, ostavio trag, — preko niza pokoljenja, — sve do današnjice. Sama narodna umjetnost, — kako ju shvaća Haberlandt, — više odgovara prvobitnim životnim uvjetima, kao na primjer tekstilna umjetnost istočne i sjeverne Evrope ili pastirska umjetnost, u kojim umjetnostima doživljaj oblikovno djeluje. Primjenjivanje bilo kojih elemenata kulturne umjetnosti od sekundarnog je značenja za narodni umjetnički izraz. To isto vrijedi i za čitav kompleks seljačke nošnje za čiju karakteristiku su odlučni stari arhajski elementi jednako tako u materijalu i kroju, kao i u ukrasu. Kulturni i geografski je seljačka umjetnost, i po Haberlandtovu shvaćanju već sužena na povlačna (zatočna po M. Gavazziju, zaklonjena po N. Nodilu — Rückzugsgebiet) područja, a u svom sastavu je vjerojatno najmanjim dijelom razno uslovljena odabiranjem iz vremena nekadanjeg stvaralaštva koja su i u umjetničkom i u rasnom pogledu doživjela promjenjivu sudbinu. Za to se, veli Haberlandt, moraju rasna tumačenja za sada ostaviti na strani. I po našem mišljenju ne mogu isključivo rasna shvaćanja dati bilo koje završno tumačenje oblikovanju seljačke nošnje. Ali smo mišljenja, da je biološki faktor u razvoju ljudskog društva a naročito u primitivnim okolinama bio dovoljno snažan

da uz geografski životni okvir, udari svoj žig na stvaralačku snagu čovjeka. Uzimajući dakle u smislu Tainea rasu (biološki faktor) u vezi sa okolinom (antropogeografski odnosno sociogeografski okvir) kao kriterij oblikovanja seljačke nošnje, mi ćemo nastojati da rasnom faktoru u tumačenju oblika hrvatske seljačke nošnje dademo ono mjesto, koje mu po važnosti pripada. Ako hrvatska etnografska područja, kako ih je označio Milovan Gavazzi usporedimo sa rasnim sastavom hrvatskog pučanstva opazit ćemo, da se etnografska područja uglavnom podudaraju sa rasnim. Treba odmah napomenuti, da ni etnografska područja ne teku strogo do označenih linija već da se više ili manje isprepliću pa to vrijedi i za rasnu rasprostranjenost. Ali uglavnom se može reći, da se u jadranskom području naročito u obalnom pojasu i na otocima rasprostire mediteranski tip. Na dinarskom području obitava dinarski tip, dok na panonskom području prevladava laponoidni (alpinski). Na ta tri etnografska područja nalazimo posebne osobine u pogledu materijalne kulture, umjetničkog izraza i nošnje, pa bi se nametalo pitanje, u smislu naših uvodnih razmatranja, da li su rasni faktori ostavili trag i na oblikovanju narodne nošnje.

Kod ocjena hrvatske seljačke nošnje treba napomenuti, da se u njoj vremenom srasli, povezali i isprepleli: predpovijesni, praslavenski, starobalkanski, srednjovjekovni i orijentalni elementi, a da ne govorimo i o utjecaju, koji je vršen od vremena renesanse na ovamo, ali koji je od daleko manjeg značenja.

Prema dosadanjim ispitivanjima i upoređivanjima izgleda, da je platnena košulja i gaće kod muškaraca, a košulja-haljina (celjača), koju se još danas nosi u panonskom području najstariji oblik hrvatske seljačke nošnje, koji je vjerojatno vezan sa hrvatskom prapostojbinom. Taj oblik nošnje nalazimo i kod Skita, Dačana, Sarmata i Germana. Prikaze tih nošnja susret ćemo na triumfalnim stupovima i lukovima, tako na primjer na stupu imperatora Trajana. Taj osnovni tip nošnje mogli bi nazvati nordijskim ili moguće i nordijsko-evrazijskim, koji u vrijeme seobe naroda istiskuje staru grčko-rimsku nošnju i ostaje, uz odgovarajuće varijacije, dominantnom kroz Srednji vijek. Nastaje kombinacija rimske odore i dugih gaća. Te su gaće utegnute u cipele, kao što i danas seljak uvlači gaće u opanke. Od prijašnje barbarske nošnje razvija se na jednoj strani viteška nošnja, dok na drugoj strani se zadržava kao osnovan oblik u seljačkoj nošnji gdje ostaje sve do današnjice, dok u višim slojevima podliježe izmjenama mode. Taj tip seljačke nošnje u glavnom se sačuvao uz neke preinake, koje su došle pod turskim utjecajima do izraza u užoj Slavoniji, baš u panonskom području u pretežno ratarskom pojasu. Vjerojatno je, da je taj prastari oblik nošnje prevladavao i na područjima na jugu od Save u dinarskom području. Međutim je dominacija za vrijeme turskog razdoblja ostavila vidnog traga na čitavom sklopu nošnje. U panonskom području ostala je pretpovijesna praslavenska uglavnom ratarska nošnja u životu sve do danas. Istina, ona je doživjela i svoje modifikacije, ali svoj osobni tip vezan sa ratar-

skom pradomovinom nije ta nošnja izgubila. U dinarskom području razvio se čobanski i ratnički život, koji je pod utjecajem srednjevjekovnog, a kasnije i orijentalnog, utjecaja primio posebna obilježja vezana uz nove životne uvjete. Turska vladavina ostavila je vidnog utjecaja na seljačku nošnju: raja se oblačila pretežno u nošnju crne mrke boje, vedre boje su bile rijetke, a upotreba zelene boje bila je uopće zabranjena. Istom opadanje turske vlasti unosi ne samo svijetlije tonove u nošnju seljaka, već postepeno i nemuslimanski slojevi oponašaju i kroj, tvorivo i ukras nekoć privilegirane gospodske kaste, to u prvom redu u gradovima odakle prelazi i na selo. Na modelu hercegovačke nošnje naročito se zapažaju tragovi orijentalne nošnje, koju su Turci donjeli iz Azije. Hercegovačka nošnja, koju se smatralo tipom ratničke nošnje našeg naroda, u stvari je najmanje narodna.

Za dinarsko područje važan je jedan odlučan momenat. Antropolog Jan Czekanowski ističe, da su stari Slaveni bili pripadnici nordijske rase sa nešto laponoidne primjese, koja vjerojatno potječe iz vremena zajedničke seobe s Avarima. Dolaskom u balkanski pojas nastaje postepeno denordiziranje, svladavanje nordijskog rasnog tipa. Armenoidna podloga Balkana nametnula je Hrvatima nova rasna obilježja, a dinarski montanizam nove životne značajke. Dinarska rasa je, prema ispitivanjima J. Czekanowskog, smjesa nordijske i armenoidne rase i tjelesna i duhovna obilježja tih rasa unakrštavaju se, čas jače, čas slabije, u dinarskom čovjeku. Te osobine i dovode do upadnih razlika prema panonskom rataru. Kod dinaraca treba naročito istaknuti njegovu smirenost i otmjenost, koja dolazi do izraza i u ugladenosti njegovih kretanja ne samo u hodu, već i u plesu. Lagani i odmjereni hod nalazi u plesu svoj izraz u lakoj ritmici i skladnom zamahu. Ugladenost podvlači i mirna, harmonična složenost u bojama i ukrasima njegove nošnje. Kod muškaraca pojačava ratnički tip nošnje ne samo primjena vojničkih elemenata u nošnji (na primjer toke) već i bogat i raskošan izbor oružja pretežno istočnjačkog podrijetla. Panonska nošnja ratara nema tih vojničkih elemenata, ukoliko ne bi ovamo ubrojili primjenjenu graničarsku kabanicu (kabanica »cvelvarske kumpanije« u okolici Broda), koja međutim nikako ne daje neki ratnički izgled pitomom, dobroćudnom slavonskom seljaku. Ne može se opreći, da je i blagostanje u mnogim krajevima doprinijelo razvijanju osobina panonskog seljaka ne samo obzirom na bogatstvo nošnje, već i na čulni život, koji je ostavio jasne brazde u njegovom duhovnom životu. Dok je erotski element u panonskoj ženskoj nošnji očigledan, u dinarskom području ga ne nalazimo. Ta čulnost se mogla razviti na rasnopsihičkoj podlozi panonskog laponoida (alpinca) ali ne na dispoziciju dinarca. Androkracija daje dinarcu isključivo muškarčki tip, što se gotovo opaža u arhajskim oazama Bosne i Dalmatinske Zagore. Može se što više govoriti i o nekoj odbojnosti dinarskog čovjeka prema alpinskom, koji mu je u nizu životnih izraza potpuno oprečan. Tome još pridolazi i primitivni patrijarhalni život većine dinaraca, koji



je razvio čuvstvo herojskog i ponosnog siromaštva u njegovim planinskim postojbinama, a koji je stran i nerazumljiv panonskom čovjeku.

Osebine dinarskog čovjeka: hrabrost, poštenje, požrtvovnost, ponos, samosvijest, ljubav za slobodu, ali i ratobornost i silovitost, a često i krvološtvo i divljina, našle su svoj odraz i u njegovoj epskoj poeziji.



Psihička arhitektura dinarskog čovjeka izgrađena je na drugim temeljima od one panonskog čovjeka. Ta arhitektura složena je od životnih snaga, koje proizlaze iz rasnih osebina i okoline (milieu). Ta se dva faktora ne samo isprepliću i nadopunjavaju u oblikovanju psihe hrvatskog seljaka, već uz njegov povijesni razvoj daju i oznake njegove kulturne samoniklosti.

Kulturno-etnološki i antropološki za hrvatsku rasnu kompoziciju najmanje je odlučno Jadransko područje sa svojim mediteranskim rasnim tipom, koji je bio i danas je sve više potisnut na sve uži obalni pojas, a i to pretežno u gradovima. Hrvatsko dalmatinsko primorje vjekovima se obnavljalo stalnim prilivom pučanstva sa dinarskih planina i taj stalni prodor dinarskog elementa ne samo da je potiskivao stari latinsko-romanski kulturni stil, već je sve više izlučivao iz životnog obtoka i mediteranski rasni tip. Mediteranski kulturni krug ostavio je tragove naročito u kroju ženske nošnje, koja povlači svoje podrijetlo iz vremena renesanse (na primjer kroj steznika). Čitav mediteranski sklop od Španije do Grčke ima isti tip ženske nošnje, vedar, kićen šaren u bojama, skoro nasmijan pod odbljescima sredomorskog sunca. Mediteranska komponenta podvukla je utjecaj okoline jako naglašenom čulnosti i ražarila živopisni ugođaj nošnje. Sa prilivom dinaraca prodirala je i njihova nošnja sve jače u jadransko područje, postepeno se modificirajući prema novoj okolini. U zoni južnog dijela područja zapaža se vrlo vidan utjecaj Istoka na muškog nošnji, koji je vjerojatno nastao uslijed stoljetne trgovine sa Levantom, a mogao je primiti vremenom i utjecaje susjednih turskih pokrajina sa kojima su postojale žive trgovačke veze.

Ako A. Haberlandt rasni kriterij ne smatra podесnim, prema današnjem stanju poznavanja rasnog faktora, za ocjenjivanje etnografskih činjenica, onda se u glavnom može ova njegova tvrdnja prihvatiti. Ali se ni u kojem slučaju životni faktor, koji u rasi nalazi izraz ne može zabaciti. Time, naravno nije dan nikakav vrijednosni sud ni u pogledu fizičke a kamo li psihičke konstitucije čovjeka. Biološke osobine čovjeka, ili ljudskih skupina, utječu na oblike ne samo njegovih radnja, već i njegovih doživljaja, a nema sumnje da je i nošnja od svojih prvih početaka nosila na sebi i tragove tih životnih okolnosti u kojima se čovjek organski razvijao. Svakako Friedrich Ratzel, još i danas tako aktuelni etnološki i antropogeografski pionir, ima pravo kada kulturu smatra kao zbroj duhovnih tekovina čovjeka, kao izraz uspjeha, koje je stekao duhovno i materijalno pobjeđujući otporne i neprijateljske snage okoline. U svom odnosu prema okolini i hrvatski je čovjek u raznim okolinama u koje je doseljivanjem i raseljivanjem ušao morao provesti odlučnu borbu. Ako je starinska nošnja hrvatskog naroda bila očito u skladu sa pretpovijesnim i kasnije prabalkanskim nošnjama, on je nužne promjene proveo u upornom traženju ravnoteže sa svojom novom okolinom, a od toga je njegov životni (da ne upotrebimo često zloupotrebijenu riječ rasni) zamah imao svoj djelotvorni utjecaj. Ne smijemo zaboraviti da doduše nošnja zaprema mjesto između materijalnog i duhovnog kulturnog posjeda, kako je to naglasio Alexander Jünger, da je proizvod tehnike, koja služi koristonosnim i zaštitnim svrhama čovjeka ali da i sa druge strane imade simboličnu sadržinu, koja izvire iz duhovnog područja umjetnosti, vjere i socijalnog života. Što je jači jedan ili drugi faktor u oblikovanju nošnje, to će i ona primiti odgovarajuće oblike. Najjaći nagon za kićenom nošnjom vezan je uz arhaisko-najprimitivnije slojeve

ljudske kulture. Ali to još ne znači, da se neki simbolički elementi predajom ne prenose u naredna pokoljenja. Za to još uvijek smatramo našu seljačku nošnju dokumentom kulturnog razvoja ogromnog dijela našeg naroda. Na svaki način biti će potrebno, da se ispitivanju razvoja naše seljačke nošnje posveti mnogo pažnje i da se odbaci gledanje, kao da je seljačka nošnja neki otpadak iz garderobe bivših gospodskih slojeva.

#### Literatura

Max Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*, Tübingen 1925. — Georg Simmel, *Philosophische Kultur*, Potsdam 1925. — José Ortega y Gasset, *Spanische Volkstrachten*, Atlantis VIII/9, Berlin-Grunewald 1936. — Ernst Grosse, *Anfänge der Kunst*, Freiburg 1894. — Ernst Mach, *Technik und Kultur*, Stuttgart 1915. — Hippolyte Taine, *Philosophie de l'art*, Paris 1908. — Arthur Haberlandt, *Volkstypen und Rassenpsychologie*, Wiener Zeitschrift für Volkskunde XXXVI, Wien 1931. — Vladimir Tkalčić, *Seljačke nošnje na području Zagrebačke gore*, Zagreb 1925. — Milovan Gavazzi, *Etnografija Jugoslavije* (skripta sveučilišnih predavanja), Zagreb s. a. — Jan Czekanowski, *Zur Rassenkunde der Serbo-Kroaten*, Slavische Rundschau VI, Prag 1934. — Friedrich Ratzel, *Völkerkunde I—III*, Leipzig 1885—1890. — Alexander Jünger, *Kleidung und Umwelt in Afrika*, Leipzig 1926.

#### Zusammenfassung

##### BIOLOGISCHE QUALITÄT IN DER MORPHOGENESIS DER KROATISCHEN BAUERNTRACHT

*Wenn wir die ethnischen Gebiete Kroatiens mit der rassischen Zusammensetzung des Volkes vergleichen, werden wir feststellen, dass sich die ethnischen Gebiete mit den rassischen beinahe decken.*

*Im pannonischen Raum waltet die alpine (lapponoide) Rasse vor, das dinarische Gebiet bewohnt die dinarische Rasse, während im Adriagebiet, vor allem in der Küstenzone und auf den Inseln, die mittelländische Rasse verbreitet ist.*

*I. Nach den bisherigen Forschungen kann man voraussetzen, dass die weissen leinenen Hemden und Hosen der Bauern, sowie das Hemdkleid (celjača) der Bäuerinnen, die älteste, wahrscheinlich noch aus der slavischen Urheimat stammende Form der kroatischen bäuerlichen Tracht darstellen. Diesen Trachtentyp findet man auch bei den Skyten, Dakern, Sarmaten und Germanen vor.*

*Er verdrängt in den jugoslawischen Gebieten die alte griechisch-römische Tracht und bleibt mit einigen bedingten Änderungen aus den Nachbargebieten durch das ganze Mittelalter herrschend. Aus der ursprünglichen Barbarentracht entwickelt sich dann einerseits die jugoslawische ritterliche Tracht, während sie sich andererseits in ihrer Grundform im ländlichen Brauchtum erhält. Sie ist vorherrschend im pannonischen Gebiet, in einer vorwiegenden Ackerbaubetreibenden Zone. Wahrscheinlich hatte dieser uralte Trachtentyp bis zur Türkenherrschaft auch in den südlich der Save gelegenen dinarischen Bereichen seinerzeit die Vorherrschaft.*

*II. Für das dinarische Gebiet fällt ein Moment entscheidend ins Gewicht. Der Anthropologe Jan Czekanowski behauptet, dass die alten Slaven Angehörige der nordischen Rasse mit etlichen lapponoiden Beimischungen gewesen seien, welche letztere voraussichtlich aus der Zeit ihrer Wanderungsgemeinschaft mit den Aaren herrühren. Nach ihrer Ansiedlung in der Balkanzone erfolgte*

eine allmähliche Entnordung. Der armenoide Bodensatz des Balkans prägte den Kroaten neue Rassencharakteristiken, der Montanismus der Dinarer neue Lebensformen auf. Die dinarische Rasse ist nach Czekanowski's Forschungen ein Gemisch von nordischer und armenoider Rasse und im dinarischen Menschen überkreuzen einander die körperlichen und seelischen Eigenheiten dieser Rassen in mehr oder minder starkem Masse. Diese Eigentümlichkeiten führen denn auch zu auffälliger Verschiedenartigkeit im Vergleich mit dem pannonischen Ackerbauer.

Bei den Dinariern muss vor allem ihr bemusst vornehmes Wesen betont werden. Auch die Tracht zeigt eine ruhig-harmonische Übereinstimmung und Geordnetheit der Farben und Ornamente. Allgemein ist das Tragen kriegerischer Elemente, besonders kostbarer Waffen, überwiegend orientalischer Herkunft bemerkbar.

Die pannonische Bauertracht weist keine kriegerischen Elemente auf, doch ist bei ihr das stark entwickelte Sinnenleben unterstrichen. So ist dort das erotische Element in der Frauentracht augenfällig, während im dinarischen Gebiet davon nichts zu merken ist. Ausgesprochene Androkratie gibt dem dinarischen Wesen ein exklusiv männliches Gepräge: Mut, Ehrgefühl, Freiheitsliebe, Stolz, aber auch Streitlust und Hang zu Gewalttätigkeit.

III. Kulturethnologisch und anthropologisch am wenigsten ausschlaggebend für die rassische Zusammensetzung des Kroantums ist das Adriagebiet mit seinem mediterranen Rassentyp, der allmählich immer mehr auf die von ihm noch heute bewohnte schmale Küstenzone, und zwar vorwiegend auf die städtischen Siedlungen, zurückgedrängt wurde. Die Bevölkung des kroatischen dalmatinischen Küstenlandes hat sich im Laufe der Jahrhunderte durch dauernden Bevölkerungszustrom aus dem dinarischen Hinterland aufgefrischt und diese dauernden Einbrüche dinarischer Elemente haben den alten latinoromanischen Kulturstil verdrängt, sowie auch den mittelländischen Rassentyp aus dem Lebenskreislauf nahezu ausgeschaltet. Der mittelländische Kulturkreis hinterliess Spuren namentlich im Schnitt der Frauentracht, die gleichzeitig heiter, reichverziert und farbenfreudig wirkt. Im Süden der Adriazone ist ein starker Einfluss des Orients auf die Männertracht wahrzunehmen, der wahrscheinlich auf den Einfluss der früheren Handelsverbindungen mit der Levante zurückzuführen ist.

Es darf nicht vergessen werden, dass die Tracht eine mittlere Lage zwischen materiellen und geistigen Kulturgütern einnimmt, dass sie ein Erzeugnis der Technik und Wirtschaft ist, die praktischen Belangen und den auf Schutz gerichteten Zielen des Menschen dient, dass sie aber andererseits symbolische Werte einschliesst, die der geistigen Sphäre der Kunst, der Religion und des sozialen Lebens entspringen. Je nachdem der eine oder der andere dieser Faktoren in der Gestaltung einer Tracht überwiegt, gewinnen auch die von ihr angenommenen Formen ein ihr entsprechendes Abbild. Der stärkste Antriebs zu reicher Kleidung und Schmuck steht mit den archaischen Schichten der menschlichen Gesittung in Zusammenhang, womit aber nicht gesagt werden soll, dass symbolische Elemente nicht auch auf spätere Generationen weiter übertragen werden. Darum sehen wir die kroatische Bauertracht immer noch als ein Dokument der Kulturentwicklung des Grossteils des kroatischen Volkes an.